

**ВИДАТНІ МОВОЗНАВЦІ-ПЕРЕКЛАДАЧІ
1920–1930-х РОКІВ: ОЛЕКСАНДР БІЛЕЦЬКИЙ,
МИХАЙЛО КАЛИНОВИЧ, ЛЕОНІД ПАХАРЕВСЬКИЙ,
АНДРІЙ НІКОВСЬКИЙ, БОРИС ТКАЧЕНКО**

У статті висвітлюються ключові аспекти біографій, наукова та художньо-перекладацька спадщина декількох обдарованих українських мовознавців-перекладачів 1920-х років, членів Всеукраїнської академії наук, які пізніше, в 1930-ті роки стануть жертвами більшовицьких репресій проти української інтелектуально-професійної еліти. Любов до української мови і культури, спільна справа художнього перекладу об'єднали талановитих лінгвістів та вчених інших напрямків навколо видатного проекту того часу – "словника живої української мови", над яким працював Інститут Наукової Української Мови при Всеукраїнській академії наук. Ця блискуча команда членів Академії змогла упорядкувати та відредагувати в 1920-ті – на початку 1930-х років понад п'ятдесят загальних та спеціальних словників, включаючи двомовні російсько-українські словники обох типів, більшість із яких були знищені в 1933 році, а низка інших виявляться зниченими радянською владою до кінця 1930-х років.

***Ключові слова:** художній переклад, мовознавець-перекладач, російсько-українські загальні та спеціальні словники.*

У статті подаємо стислі біографічні довідки про українських учених, які в добу національного ренесансу відзначились як у мовознавчо-словникарській галузі, так і в царині художнього перекладу. На сьогодні широкому загалу відомі лише окремі з цих академічних постатей, інші – менш відомі як словničарі, маловідомі чи й взагалі забуті як перекладачі. Структуру статті зорганізовано таким чином, щоб різнобічно окреслити причетність до перекладацької справи учених-словničарів, з яких не один мав славетне минуле як борець за незалежну Україну та високопосадовець в уряді Української Народної Республіки.

Важливо відразу обумовити принцип добору персоналії для висвітлення у цій публікації: розглядаються наукові співробітники тогочасної Всеукраїнської академії наук (ВУАН), які були долучені до підготовки загальних перекладних та галузевих сло-

вників у 1920-ті й на початку 1930-х років і які, разом з тим, зробили свій внесок у справу художнього перекладу. Безумовно, коло таких мовознавців-перекладачів 1920–1930-х років не вичерпується висвітленими тут персоналіями. Ще десятки імен залишилися поза увагою цієї розвідки, передусім, через обмеженість її формату, тож цією статтею ми лише започатковуємо біобібліографічне дослідження на тему: видатні мовознавці-перекладачі міжвоєнного двадцятиліття. У перспективі – видання енциклопедичного довідника "Українські перекладачі 1920–1930-х років", який би повніше охопив перекладацький процес періоду національного ренесансу та "великого терору" в Україні.

Передусім згадаємо добре відомого сучасним дослідникам мовознавця Олександра Івановича Білецького (1884, Казань – 1961, Київ) – упорядника "Хрестоматії з історії західноєвропейських літератур". 1931 року вийшов єдиний з п'яти запланованих томів хрестоматії – том третій, який упорядкували О. Білецький та М. Плевако, рецензував В. Державин (Харків-Одеса). 1936 року за редакцією Олександра Білецького з'явилася "Хрестоматія західноєвропейської літератури для середньої школи" (Київ: "Держлітвидав"), куди був включений переклад трагедії "Гамлет" Вільяма Шекспіра, виконаний Освальдом Бургардтом. Перевидано хрестоматію 1937 року. Довгоочікувана хрестоматія "Антична література (Зразки старогрецької та римської художньої літератури)" в упорядкуванні Олександра Білецького побачила світ у харківському видавництві "Радянська школа" 1938 р.

Олександр Іванович увійшов в історію перекладної літератури і як упорядник, і як автор вступних статей до перекладних творів. Так у супроводі його статті був оприлюднений скорочений переклад "Гаргантюа і Пантагрюеля" Франсуа Рабле у виконанні талановитого та працьовитого перекладача Миколи Іванова, який також перекладав твори Ж. Верна, А. Доде, В. Гюго, Г. Уеллса, Дж. Свіфта, М. де Сервантеса та ін. 1934 року була підготовлена до друку об'ємна "Антологія староіндійської літератури" в перекладах визначного професора-індолога П. Г. Рітера із вступною статтею Олександра Білецького, яка залишилась у рукопису. Це було одне з масштабних напрацювань Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС), засно-

ваної 1926 року в Харкові, з філіями в Києві та Одесі, яка поряд з дослідницькою працею також розгорнула видавничо-перекладацьку діяльність, проте багато видавничих проектів цієї асоціації залишилися нездійсненими.

Син Олександра Івановича – Андрій Олександрович Білецький – сьогодні майже невідомий як перекладач художніх творів. А йому належить переклад роману Жюль Верна "Від Землі до Місяця" (видозмінена назва роману "Подорож на Місяць"), який був оприлюднений 1935 року в харківсько-одеському "Дитвидав". Цей роман класика жанру фантастики вийшов 1928 року під назвою "Подорож на Місяць" у видавництві "Український робітник". Тоді переклад здійснили Леонід Пахаревський і Н. Пихова, однак в подальші роки ім'я Леоніда Пахаревського вилучили з літератури, тож постала потреба в новому перекладі, який і зробив Андрій Білецький. Йому належить також переклад роману Вальтера Скотта "Квентін Дорвард" (Харків–Одеса: "Дитвидав", 1936; перевидання було здійснене 1956 року).

В руслі нашої розвідки варте безумовної згадки й ім'я Михайла Яковича Калиновича (1888–1949) – мовознавця, санскритолога, скриптолога, фахівця із загального мовознавства, лексикології, лексикографії, літературознавця, перекладача. Спинімося на цій менш відомій науковому загалу постаті дещо детальніше. Михайло Якович навчався в Санкт-Петербурзькому Імператорському університеті. 1912 року закінчив Київський університет Святого Володимира, у якому був залишений професорським стипендіатом. У 1916–1919 роках – приват-доцент кафедри порівняльного мовознавства й санскриту цього університету. Вів курси вступу до мовознавства, порівняльної граматики індоєвропейських мов, санскриту, готської мови, історії стародавньої індійської літератури. У 1921–1933 роках – завідувач кафедри загального мовознавства Київського інституту народної освіти. Водночас із 1924 року – науковий співробітник Всеукраїнської академії наук (ВУАН) на різних посадах: член-співробітник філологічної секції соціально-економічного відділу Інституту української наукової мови, нештатний постійний співробітник Комісії для складання словника української живої мови, Правописно-термінологічної комісії, дійсний член Діалекто-

логічної комісії. У 1930–1949 роках працював завідувачем відділу загального мовознавства Інституту мовознавства ВУАН (з 1936 року ВУАН перейменовано на Академію наук Української РСР, скорочено АН УРСР) [1].

Наукові праці Михайла Калиновича охоплюють різні філологічні галузі та широку проблематику: від проблем індології до праць із літературознавства та художнього перекладу (монографія "Шляхи новітньої французької поезії", 1924; статті про західноєвропейських письменників Г. Уеллса, Дж. Конрада, Р.-Л. Стівенсона, Д. Дідро), напрацювань із загального та історичного мовознавства, теорії та історії лексикографії, що сприяли оформленню лексикографії як окремої лінгвістичної галузі.

Михайло Калинович увійшов в історію вітчизняної лексикографії також як укладач і редактор словників різних типів. Це, зокрема, такі перекладні словники, як академічний "Російсько-український словник" (у 4 тт.; 1929–1933; співредактор, редактор-упорядник 2-го тому), "Російсько-український словник" (1948; відповідальний редактор та один з укладачів), "Англо-український словник" (співукладач; не надрукований). Словникова справа стала найвідомішою ланкою професійної діяльності Михайла Калиновича у 1940-ві й подальші роки. Адже згаданий "Російсько-український словник" 1948 року, хоч його мовознавці й називають жартівливо "російсько-російським" (за добором української лексики, максимально наближеної до російської), протягом кількох повоєнних десятиліть заступав собою відсутні на той час усі інші типи словників, винищених ще на початку 1930-х років унаслідок масових репресій українських словників (серед них Агатангел Кримський, Григорій Голоскевич, Овсій Ізюмов, Андрій Ніковський, Віктор Дубровський та ін.).

Відомий Михайло Калинович і як перекладач світової класики. У його доробку переклади творів Герберта Уеллса, Джозефа Конрада, Антона Чехова, Максима Горького, Еміля Золя та інших славетних авторів. З кінця 1920-х років Михайло Якович перекладав з англійської мови. Так, у київському видавництві "Слово" 1927 року в його перекладі вийшла збірка оповідань Герберта Уеллса під назвою "Країна сліпих". 1930 року за редакцією Михайла Калиновича в об'єднаній "Книгоспілці" (Харків-

Київ) окремим виданням з'явився перший том "Творів" Герберта Уеллса, який містив оповідання та "Повість про дні майбутні", яку переклали Вероніка Гладка й Катерина Корякіна (випуск "Творів" Уеллса тоді так і скінчився на першому томі). Долучився Михайло Калинович і до виходу в світ перекладів Джозефа Конрада: 1926 року в київському видавництві "Слово" з'явилася збірка оповідань Конрада під назвою "Аванпост прогресу", яку переклав С. Вільховий (С. Титаренко), а вступ та редакція – Михайла Калиновича. 1928 року в тому ж видавництві вийшла повість Конрада "Кінець неволі", перекладена М. Калиновичем.

Наприкінці 1930-х років оприлюднюються переклади Михайла Яковича з російської. Зокрема, 1939 року київське видавництво "Мистецтво" випустило в його перекладі п'єсу Максима Горького "Вороги". А 1940 року в тому ж видавництві з'явилось окреме видання комедії Антона Чехова "Вишневий сад" у перекладі Михайла Калиновича.

Високоосвічена дружина Михайла Яковича – Маргарита Михайлівна Отроковська (у шлюбі Калинович), сестра поета Володимира Отроковського, – теж долучилась до перекладацької справи. У 1931–1933 роках видавництво "Література і Мистецтво" (Харків-Київ) видало вісім томів "Творів" Анатолія Франса за редакцією Валер'яна Підмогильного. Том 4-й цього видання, що вийшов 1931 року, складався з роману "Комедійна історія", який переклали Маргарита Калинович та Софія Лобода, том 7-й "Творів" Франса, виданий 1933 року, містив повісті "Йокаста" в перекладі Софії Лободи та "Кошавий кіт" у перекладі Маргарити Калинович.

Окремо слід зупинитись на першому повному перекладі однієї з найзнаменитіших книг раннього італійського Ренесансу – зібранні ста новел під назвою "Декамерон" великого флорентійця Джованні Боккаччо. 1929 року цю книгу було видано двома частинами в харківському "ДВУ" (частина перша – 408 с., частина друга – 334 с.), переклад здійснили Леонід Пахаревський та Павло Майорський (справжнє прізвище – Сабалдир). Перекладачі "Декамерона" користувалися французьким текстом у перекладі Франціска Рейнара, виданого Шарпантьє 1879 р. У відомій статті "Джованні Боккаччо" Григорій Порфірович Кочур так

пише про це (попри всі недоліки епохальне) видання: "Перекладали Л. Пахаревський і П. Майорський не з оригіналу, а з французького перекладу, заглядаючи до того ж і в російський переклад О. Веселовського. Редактори (першого тому С. І. Родзевич, другого – П. Мохор) звіяряли виготовлений в такий спосіб переклад з італійським оригіналом. Канцони переклав Марко Вороний, передмову (і досить змістовну) написав В. Державін. Видання, що вийшло тиражем 5000 примірників, як на свій час, було непогане, трапляються місця, перекладені навіть точніше, ніж у Веселовського, відновлені деякі пропуски, що внаслідок цензурного втручання залишалися в його перекладі. Але досконалим це видання й не могло бути: надто вже кручений шлях виникнення цього перекладу позбавив його стилістичної єдності, єдиного мовного обличчя. Перекладачі й редактори намагалися в міру можливості сумлінно передати зміст, і такої мети вони досягли. Художня своєрідність і барвистість "Декамерона" значною мірою залишилася поза можливостями перших його українських інтерпретаторів" [2, 808].

Отже, у співпраці з Леонідом Пахаревським, давнім своїм товаришем по редакційній роботі в газеті "Рада", зібрання новел "Декамерон" перекладав Павло Сабалдир (Майорський).

Спершу кілька слів про Леоніда Андрійовича Пахаревського (1883, с. Щербашинці, Канівський повіту, тепер Богуславського району Київської області – 1938, поховано?) – письменника, перекладача, драматурга, актора, режисера, педагога, який відзначився також і в журналістиці, особливо – як член редакції єдиної україномовної газети "Рада", що виходила у 1906–1914 рр. (видавець – Євген Чикаленко). Слід підкреслити, що навколо київської газети "Рада" гуртувалися визначні діячі майбутньої Української Народної Республіки. Газета істотно спричинилася до формування української свідомості передвоєнного часу. З початком Першої світової війни російський уряд закрити "Раду", – вона відновилася по лютневій революції 1917 року під назвою "Нова Рада".

Леонід Пахаревський закінчив Київський університет, Музично-драматичну школу Миколи Лисенка. Автор збірок малої прози "Буденні оповідання" (Київ, 1910), "Оповідання", кн. 3

(Київ, 1913), збірки віршів "Пожовкле листя" (1911), п'єс "Нехай живе життя!" (1907), "Годі, як липи цвіли" (1914). Писав під літературними псевдонімами: Г. Одинець, Л. Чулий, Л. Свіровський. Брав участь в альманахах "Розвага" (1908), "Терновий Вінок" (1908), газетах "Рада" (1906–1914), "Рідний Край" (1905–1914), місячниках, зокрема "Світло" (1910–1914), ін.

Цікавість до журналістської та літературної творчості Леоніда Пахаревського у наші дні не зникла, а навпаки, поживилась. Свідченням цього є захищена у 2012 році кандидатська дисертація на тему "Жанрові модифікації малої прози Л. Пахаревського" (автор: Г. М. Олександрова).

Глибока ліричність поезій Леоніда Пахаревського прихилила до себе чуле серце геніального композитора Кирила Григоровича Стеценка (1882–1922), якого слова поета надихнули на створення хорових композицій, а найвідомішою серед них стала пісня "Червона калинонька" для хору в супроводі фортепіано.

Перекладацькій творчості Леонід Пахаревський віддавав чимало часу ще в дореволюційний період. Перекладав українською мовою твори Г. Гауптмана, А. Шніцлера К. Гамсуна, Є. Чирікова й ін. На окрему увагу заслуговує його переклад роману "Плюш" італійської письменниці Грації Деледда "Плюш", опублікований спершу в "Літературно-науковому вістнику" за 1909 р., а потім окремим виданням (Київ, 1912).

П'єсу російського драматурга Є. Чирікова "Євреї" Пахаревський переклав для репертуару театру Товариства українських артистів, створеного Миколою Садовським у 1906 році й стаціонарного в Києві 1907 року. П'єса входила до плану "європеїзації" українського театру (разом із виставою опери чеського композитора Б. Сметани "Продана наречена" в українському перекладі лібрето В. Самійленком (за жартом Мольєра "Шлюб з примусу"). П'єсою "Євреї" мав відкритися перший київський сезон театру Садовського, "але поліція цього не дозволила через гостроту сюжету, пов'язану з критикою єврейських погромів, протестом проти великодержавного шовінізму, і вистава цієї п'єси відбулася трохи пізніше. <...> Через заборону "Євреїв" Є. Чирікова М. Садовському довелося вдатися до іншого перекладного твору – комедії німецького драматурга Отто Ернста

"Вихователь Флахсман", що була вже відома на українській сцені в Галичині під назвою "Пан професор Хитрий" в перекладі Остапа Левицького, а в театрі Садовського пішла під назвою "Просвітитель пан Хитрий" (прем'єра – 26 вересня 1907 р.)" [3, 255–256].

Твори Леоніда Пахаревського продовжували видаватися і в бурхливі роки національно-визвольних змагань та боротьби за українську державність. Так, 1918 року Черкаське видавництво "Сіяч" здійснило друге видання двох його збірок оповідань: "Оповідання (книжка перша)" (116 с.) та "Оповідання (книжка друга)" (185 с.).

У 1920-х роках Леонід Пахаревський викладав на Київських педкурсах імені Грінченка, де тоді працювало багато непересічних людей, зокрема К. С. Шило – чоловік доньки М. В. Лисенка. У той же період Леонід Андрійович працює директором і одночасно викладачем історії у київській школі № 50 (тоді середні школи в Україні були семирічними, а далі треба було вчитися ще три роки у т. зв. професійній школі за якимсь трудовим фахом). Випускник цієї школи професор Анатолій Петрович Пелешук (роки навчання 1923–1926) – патріарх вітчизняної внутрішньої медицини, фундатор київської терапевтичної науки другої половини ХХ ст. – упевнений, що сформовані вчителями школи № 50 та особисто її директором Л. А. Пахаревським переконання визначили його подальшу життєву позицію: "Так, перебуваючи у Празі на Всесвітньому з'їзді терапевтів, незважаючи на велику завантаженість, він із величезними труднощами все-таки знайшов на Огоманському цвинтарі могилу Олександра Олеся, та, вклоняючись праху похованого на чужині генія України, *із вдячністю згадував директора школи Л. А. Пахаревського* (курсив наш. – Л. К.). Блискуче продекламована ним на випускних шкільних урочистостях поезія "Айстри" відкрила для Анатолія Петровича цього прекрасного поета. До сьогодні це одна з його найулюбленіших поезій, яку він завжди із задоволенням декламує" [4].

Наприкінці 1920-х років перекладацька зірка Леоніда Пахаревського досягла свого zenіту, а вже на зламі десятиліть її нагло загасила хвиля політичних репресій. Перекладав Леонід Андрійович з російської, польської, французької, німецької, норвезької мов.

Зокрема, 1928 року в київському видавництві "Сяйво" за редакцією Миколи Зерова вийшли роман "На срібній планеті" та повість "Рукопис з Місяця" польського письменника і філософа Юрія Жулавського, переклад яких здійснили Леонід та Вероніка Пахаревські. Того ж року в "ДВУ" окремим виданням з'явилася збірка повістей лауреата Нобелівської премії 1920 року Кнута Гамсуна, до якої входили такі повісті: "Голод" (у перекладі Надії Суровцевої), "Пан" (у перекладі Леоніда Пахаревського) та "Вікторія" (в перекладі Григорія Петренка). 1930 року там само побачили світ "Вибрані твори" письменника, куди увійшов і роман "Містерії" в перекладі Вероніки Гладкої та Катерини Корякіної, який повністю склав другий том "Вибраних творів", загальним обсягом 248 с. Нагадаємо, що у 1920–1930-ті роки твори Кнута Гамсуна також перекладали: Михайло Зеров – оповідання "Мандрівні дні" (Харків: "Книгоспілка", 1926), Іван Ставничий – повість "Під осінніми зорями" (Львів, 1937) та ін. До речі, у виданні роману "Бродяги" (1927), який вийшов у харківському видавництві "Книгоспілка" 1928 року в авторизованому перекладі з рукопису, імені перекладача не зазначається.

У наші дні переклади Леоніда Пахаревського були перевидані разом із новими перекладами Галини Кирпи у збірці романів Кнута Гамсуна під назвою "Містерії", куди увійшли романи "Містерії", "Пан", "Смерть Глана" та "Вікторія", – з передмовою Дмитра Сергійовича Наливайка і примітками Галини Миколаївни Кирпи, яка переклала романи "Пан" та "Смерть Глана" (Харків: "Фоліо", 2007. – 479 с.). Це видання було здійснене Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України у серії "Бібліотека світової літератури".

Все того ж 1928 року з'явилося одразу кілька видань творів майстра пригодницької літератури Жюль Верна, у т.ч. й вищезгаданий роман "Подорож на Місяць", який переклали з французької Леонід Пахаревський та Н. Пихова.

Не раз Леонід Пахаревський брав участь у перекладних виданнях і як стилістичний редактор. Зокрема, 1929 року в "ДВУ" за його редакцією вийшла повість Марії Дгебуадзе-Пуларія "На руїнах щастя" в автоперекладі з грузинської.

Як перекладач Леонід Пахаревський долучився до низки дво- та багатотомних видань класиків світової літератури. Так, 1929 року Державне Видавництво України розпочало випуск багатотомної збірки "Творів" Еміля Золя – "найліпшого француза" (як його назвали Іван Франко та Михайло Павлик). Того року вийшли томи 1–12 запланованої збірки, серед них і том сьомий, який містив роман "Земля" в перекладі Леоніда та Вероніки Пахаревських. А у другому томі двотомника "Вибраних творів" Антона Чехова за редакцією В. Іванушкіна та М. Рильського (Харків-Київ: "Книгоспілка", 1930) серед перекладачів оповідань (а це Борис Антоненко-Давидович, Микола Зеров, В. Михальчук, Іван Рильський, Дмитро Тась, Антон Марченко) вказаний і Леонід Пахаревський.

Творчість німецького письменника менш гучної слави Германа Зудермана, представника натуралістичної течії в літературі, була відображена у двотомнику його "Вибраних творів", виданих у 1931–1932 рр. (Харків-Київ: "ЛіМ"), який містив два романи: том перший – роман "Фрау Зорге" (цим твором Зудерман дебютував 1887 р.), том другий – роман "Котяча стежка". Обидва романи переклали Леонід і Вероніка Пахаревські.

У березні-квітні 1930 року в оперному театрі у Харкові відбувся показовий судовий процес над 45 керівниками та головними діячами т. зв. Спілки визволення України (СВУ). Справу було сфабриковано, а процес інспіровано слідчими органами НКВС з метою переслідування потенційної політичної опозиції з боку національно свідомої української інтелігенції, скомпрометувати саму політику українізації та українське відродження. На лаві підсудних, серед інших видатних діячів доби УНР, опинились академік Сергій Єфремов, педагог Володимир Дурдуківський, літературний критик і письменник Андрій Ніковський. Репресувалися не тільки окремі люди, патріоти України, а й цілі наукові установи національного значення. Так, того ж року було зліквідовано Інститут української наукової мови.

Процес над СВУ досягнув своєї мети, він буквально приголомшив широкі кола тогочасної інтелігенції й став приводом для хвилі арештів. Невдовзі по його завершенню 19 березня 1931 року, саме в день народження, заарештували і Максима

Тадейовича Рильського. "На допити поета возили в ДПУ, яке за іронією долі розмістилося в тому самому будинку на вул. Інститутській, де колись викладав Микола Лисенко. У матеріалах справи 272 наскрізною є тема СВУ. Чекістів цікавили знайомі Рильського – Олександр Дорошкевич, Андрій Ніковський, Леонід Пахаревський, Микола Зеров, Павло Филипович, Микола Дейнар, Григорій Косинка, Михайло Донець... Літератори, артисти, видавці..." [5]. У своїх письмових свідченнях Максим Тадейович повинен був давати характеристики усім цим та іншим знайомим і не дуже знайомим людям. Непросто було поетові підбирати потрібні слова для самообмови... На цьому тлі зворушують наївні намагання Рильського "не топити" Пахаревського. З архіву КДБ: "Пахаревський Леонід Андрієвич (зберігаємо орфографію першодруку. – Л. К.). Стрічались іноді за чаркою. Політичних розмов не мали (як не мав я їх і ні з ким), але взагалі завжди П [ахаревськи] й здався мені не тільки цілком лояльним до радянської влади, а навіть більше – завзятим прибічником нового життя, нового будівництва. *Свою школу дуже любив і любив розказувати про свої педагогічні методи. Друга його улюблена тема – його перекладна діяльність, що він сам розцінював високо* (курсив наш. – Л. К.)" [5].

Подальша доля Леоніда Пахаревського губиться у коловороті тотального більшовицького "полювання на відьом". Відомо, що з кінця 1920 -х років він жив у Москві, де пізніше намагатиметься урятуватись і Микола Зеров.

А от доля П. О. Сабалдира простежується трохи довше: до 1934 року, коли пониження самообмови не оминуло і його. Та спершу стисла довідка про самого Павла Сабалдира: це був майстер журналістського пера, відомий тогочасний нарисовець, творчість якого теплим словом згадав у своїй "Історії українського письменства" Сергій Єфремов, підмітивши "симпатичний гумор", що "пробивається в мініатюрах Майорського (псевдонім)" [6, 458]. Однак про Павла Сабалдира збереглося обмаль відомостей. Він устиг зробити внесок в українське словникарство 1920-х років як агроном і лексикограф, підготувавши під егідою Інституту Української Наукової Мови "Практичний словник сільськогосподарської термінології"

(випуск 2: Харків, 1931), який містив близько 9000 російських термінів з українськими – а при морфологічних назвах і з латинськими – відповідниками. Словник подавав українські відповідники і синоніми до російських та інтернаціональних назв, окремі з яких, може б, і не витримали випробування часом, як-от синонім "плазун" до терміна "трактор", однак якраз історичної перспективи словник Сабалдира був цілковито позбавлений, як і понад п'ятдесят інших створених у 20-ті роки українських науково-термінологічних словників, заборонених і знищених у 1933 році.

Після ліквідації Інституту Української Наукової Мови, який формально було реорганізовано в Інститут мовознавства, та утвердження нового правопису 1933 року, що значно уподібнив українську мову до російської, постало нагальне компартійне завдання переглянути й узгодити з російською українську наукову термінологію. Павло Сабалдир опинився серед тих, хто (нехай і з примусу) взявся це завдання виконувати. У співавторстві з болгариним Дельчо Дріновим він уклав т. зв. "російсько-український словничок" "Виправлень до математичного словника. Чч. I, II, III" (Частина I. Математика; Частина II. Теоретична механіка; Частина III. Астрономічна термінологія), де на 56 сторінках подавалася зросійщена математична термінологія, а власне "словничку" передувала нищівна трафаретна стаття, обсягом 17 сторінок, із промовистою назвою "Проти націоналізму в математичній термінології" (Математичний термінологічний бюлетень. – Київ: вид-во Всеукраїнської Академії Наук, 1934; тираж 3000 примірників). Це були "виправлення" до трьох словників математичної термінології ("Словник математичної термінології". – Ч. 1. "Термінологія чистої математики". – К., 1925. – 240 с.; "Словник математичної термінології". – Ч. 2. "Термінологія теоретичної механіки". – К., 1926. – 80 с.; "Словник математичної термінології". – Ч. 3. "Астрономічна термінологія й номенклатура". – Х., 1931. – 117 с., титульним редактором яких виступав відомий математик Федір Пилипович Калинович (1891, с. Ганівці, тепер Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. – ?), який у 1920-ті роки обіймав посади співробітника та секретаря математичної секції природничого відділу Інституту

української наукової мови ВУАН, а на початку 1930-х років працював у словниковому відділі Інституту мовознавства ВУАН. Типові для свого часу звинувачення "українських буржуазних елементів, недобитків петлюрівщини" у "шкідницькій контрреволюційній роботі в українському мовознавстві, зокрема на термінологічній ділянці", якими починалася вищезазначена стаття, хоч як їх нині прикро читати, найвірогідніше, не врятували Павла Сабалдира від переслідувань. Адже сліди по ньому губляться...

Наша розвідка не буде повноцінною без згадки Андрія Васильовича Ніковського (1885–1942) – державно-громадського діяча, політика, літературознавця, журналіста, перекладача. Короткий нарис життя і творчості Андрія Ніковського у знаменитій антології творів розстріляних, "перевихованих" і пропалих безвісти українських письменників 1917–1933 рр. під назвою "Розстріляне відродження", вперше виданій у Парижі 1959 року, її автор Юрій Лавріненко починає ось таким незвичайним епізодом: "Якось маленьким, обідраним хлопчиком стояв Андрій Ніковський перед вивіскою магазину в Одесі і на запитання одного пана, що він робить, відповів: "Учусь, дядю, читати". Зворушений пан поміг хлопцеві здобути освіту, і Андрій блискуче закінчив в Одесі не тільки гімназію, а й Одеський університет. Завдяки цьому випадкові модерна Україна першої чверті 20 сторіччя дістала в особі Андрія Ніковського одного з найбільших культурних діячів у ділянці політики, науки і літератури" [7]. Є дані, що 1909 року Михайло Федорович Комаров – письменник, бібліограф, фольклорист, лексикограф, критик і перекладач, активний діяч одеської "Громади", співавтор відомого "Російсько-українського словника" – організував студенту четвертого курсу Новоросійського університету Андрію Ніковському зустріч з Іваном Франком [8].

1920 року Андрій Васильович Ніковський став міністром закордонних справ Української Народної Республіки (УНР) у кабінеті, який очолив В'ячеслав Прокопович – давній товариш Ніковського по Товариству Українських Поступовців, і після поразки Директорії був змушений разом з урядом емігрувати до Польщі, опинившись у місті Тарново, де було інтерновано уряд УНР. Він також очолив комісію з напрацювання конституції

УНР, яка діяла у 1920–1923 рр. Відійшовши від політики, працював у видавництві Якова Оренштайна "Українське слово" в Берліні, підготував до друку декілька цінних книжок: 3-тє видання "Сонячних кларнетів" Павла Тичини, тритомне енциклопедичне дослідження Дмитра Дорошенка "Слов'янський світ", а також (як гідне пошанування свого одеського наставника професора Михайла Комарова!) перевидання славнозвісного "Російсько-українського словника", який зібрали і впорядкували М. Уманець (Михайло Комаров) і А. Спілка ("Одеська (Адеська) Громада"), вперше виданого під назвою "Словар російсько-український" у Львові заходами Товариства ім. Т. Г. Шевченка (тт. 1–4, 1893–1898 рр., фінансували це перше видання активний член одеської "Громади" Євген Чикаленко та товариш М. Комарова по Харківському університету Василь Гегело) [8].

Наприкінці 1924 року Андрій Ніковський повернувся в Україну до своїх дітей, став науковим співробітником Всеукраїнської Академії Наук, працював в Історико-філологічному відділі ВУАН, виголошуючи 1925 року в рамках прилюдних доповідей Історико-філологічного відділу доповіді про працю Бориса Грінченка над словником української мови, про проблеми української літературної мови, про мову в творах українських письменників, зосібна, Олександра Олеся. Водночас із цим займався лексикографією й історією літератури, був членом та очільником Постійної правописно-термінологічної комісії ВУАН для складання "словника живої української мови", зокрема, підготував власний "Словник українсько-російський" [9] та взяв участь у виданні кількох інших словників, що утверджували новий рівень у розвитку сучасної української літературної мови, – а це три томи (А–Н) із запланованих п'яти томів доповненого "Словника української мови" Б. Грінченка ("Горно", 1927–1928 рр.), вступне слово А. Ніковського, стаття С. Єфремова "Грінченків словник (на підставі документів)" [10] та шість випусків (А–П) академічного "Російсько-українського словника" за редакцією Агатангела Кримського (1924–1933 рр.; у типографії вже були складені гранки й решти томів цього славетного словника, проте їм не судилося побачити світ).

1929 року Андрія Ніковського було заарештовано разом з Сергієм Єфремовим та багатьма іншими видатними діячами

української культури за вищезгаданою сфабрикованою справою Спілки Визволення України й поставлено під суд 1930 року як одного з її здогадних керівників (процес був спрямований у т. ч. й на ліквідацію академічної групи мовознавців, яка працювала над укладанням "словника живої української мови": Андрія Ніковського, Григорія Голоскевича, Всеволода Ганцова). Ніковського було засуджено до смертної кари, яку замінено на десять років позбавлення волі. Так само, як інші учасники процесу, покарання відбував на Соловках. Нібито, по закінченню терміну ув'язнення був звільнений 1940 року, жив у доньки в Ленінграді й, за деякими свідченнями, у 1942 році помер від голоду в блокадному Ленінграді [11], місце поховання невідоме.

Далі стисло спинімося на художніх перекладах та доробку Андрія Ніковського як стилістичного редактора перекладених творів. Передусім: Микола Гоголь, твори якого інтенсивно перекладалися в той період. Серед огрому цих перекладів – і частка Ніковського: оповідання "Згублена грамота" (Харків, 1929), до речі, у виданні цього ж оповідання 1936 р. під назвою "Втрачена грамота" (Київ-Харків: "Держлітвидав УРСР") та його перевиданні там само, того ж таки року імені перекладача вже не вказувалось; історична повість "Тарас Бульба", яку Ніковський переклав під псевдонімом А. Василько (Харків, 1930), знову ж таки, 1937 року ця повість вийшла – з відомих причин – уже без імені перекладача (Київ-Одеса: "Молодий більшовик"). Протягом 1929–1932 років у харківському видавництві "Книгоспілка" був опублікований чотири томник "Творів" Миколи Гоголя в загальній редакції Івана Лакизи та Павла Филиповича, за стилістичною редакцією першого тому Андрія Ніковського [12], інших томів – Миколи Зерова, Антона Харченка. Близько десятка видань творів Гоголя, які виходили у 30-х роках, з'являлися без імені перекладача й сьогодні вони потребують стилістичного аналізу для ідентифікації перекладацького почерку та повернення їм імен перекладачів, яких вони були примусово позбавлені.

Другим у перекладацькому доробку Андрія Ніковського слід згадати Джека Лондона, зокрема, 1925 р. в київському видавництві "Слово" вийшла збірка оповідань Джека Лондона "Золотий яр", перекладена Андрієм Ніковським.

Редакторська діяльність Андрія Ніковського пов'язана з такими видатними іменами, як Анатоль Франс: зосібна, 1926 р. в київському видавництві "Слово" за його редакцією з'явилася збірка оповідань Франса "Світання" в перекладі з французької Валер'яна Підмогильного; Вільям Шекспір – за його ж редакцією та з його примітками 1928 року вийшов оновлений переклад "Гамлета", зроблений Михайлом Старицьким (перше видання з'явилось ще 1882 року) [13].

Варто згадати й Бориса Даниловича Ткаченка (1899, Воронеж, Росія – 1937, Київ) – учня Леоніда Булаховського й Олексія Синявського, який заслуговує на окрему розповідь. Борис Данилович народився у великій сім'ї харківського вченого, письменника, громадського діяча Данила Авксентійовича Ткаченка, відомого як літератор під псевдонімом Данило Пісочинець та низкою інших псевдонімів.

1923 року Борис Ткаченко закінчив Харківський інститут народної освіти. З 1927 р. – старший науковий співробітник Харківського філіалу Інституту мовознавства АН УРСР. Одночасно працює викладачем української мови в Комуністичному університеті та Всеукраїнському інституті підвищення кваліфікації педагогів. Пізніше – консультант-коректор Партвидаву ЦК КП(б)У. Йому належать праці з української діалектології, лексикографії, правопису, а також дослідження в галузі сучасної української літературної мови: є співупорядником "Українського правопису" 1928 року, забороненого пізніше, автором статей з лексикології й діалектологічної морфології, зокрема про м'яку відміну прикметників, співавтором (разом із Майком Йогансенем) "Загального курсу української мови", який неодноразово перевидався у 1920-х рр., "Практичного російсько-українського словника" (у співавторстві з Майком Йогансенем, Костем Німчиновим, Миколою Наконечним), виданого 1926 року, творцем першого окремого спеціального курсу стилістики української мови під назвою "Нарис української стилістики" (5 лекцій), написаного під керівництвом Леоніда Булаховського і виданого 1929 року в Харкові (у цій праці, яка спиралася на твердження "Французької стилістики" Шарля Баллі, висвітлювався широкий матеріал з художньої літератури, фольклору, народно-розмовної української мови).

Художні переклади Борис Ткаченко робив з російської, німецької, французької, англійської мов. Так, що стосується перекладів з російської: це повість "Хаджі-Мурат" Льва Толстого ("ДВУ", 1924, перевидано 1936 р.); повість "Дитинство" Максима Горького (1935), роман у двох томах "Петро Перший" Олексія Толстого ("Держлітвидав УРСР", 1935), оповідання "Каштанка" та "Ванька" Антона Чехова (Харків-Одеса: "Дитвидав УРСР", 1935; переклад "Каштанки", який належав Сергію Єфремову, вийшов друком у Києві ще 1923 року і двічі перевидавався (1928 і 1929 рр.), але після процесу СБУ й суду над Сергієм Єфремовим виникла потреба в новому перекладі), окремі видання творів Олександра Пушкіна: "Вибрана проза" (Київ-Херсон: "Молодий більшовик"), повісті "Дубровський", "Пікова дама", оповідання "Метелиця", "Панна-селянка", "Станційний доглядач", "Постріл", "Трунар" (Київ-Харків: "Держлітвидав УРСР"); які всі з'явилися 1937 року. Також із російської мови Борис Ткаченко переклав переказану для дітей Корнієм Чуковським книжку німецького письменника Рудольфа Еріха Распе "Пригоди Мюнгаузена" (Харків-Одеса: "Дитвидав", 1935; перевидано 1936 і 1937 рр.). Борис Ткаченко був першим перекладачем українською мовою "Капіталу" К. Маркса. Його поетичні переклади з німецької мови не були опубліковані й, швидше за все, не збереглися: це лібрето опери Вагнера "Нюрнберзькі майстерзінгери" та вірші австрійського поета-романтика першої половини XIX ст. Ніколауса Ленау, відомого, поряд із Джорджем Байроном і Джакомо Леопарді, як один із найбільших поетів "світової скорботи".

Що стосується перекладів Бориса Даниловича Ткаченка з французької мови: 1929 року в харківському "ДВУ" вийшов роман про рабське становище жінки в колоніальному Алжирі під назвою "Тамілла" (написаний 1921 р.) французького письменника Фердінанда Дюшена, який переклали П. Пец і Борис Ткаченко (можливо, з російського перекладу, що вийшов 1924 р., а потім перевидавався у 1926 і 1927 рр.), 1930 року там само був опублікований роман "Кармен" Проспера Меріме.

Стосовно перекладів Бориса Ткаченка з англійської мови: "Вибрані твори" Едгара По в перекладі Майка Йогансена та Бориса Ткаченка вийшли 1928 р. в харківському "ДВУ", загальним

обсягом 322 с. Того ж таки року, там само – і "Повість Артура Гордона Піма з Нантукету" в перекладі Бориса Ткаченка; окремо також друкувались у перекладі Бориса Ткаченка "Оповідання нічного дозорця" відомого англійського письменника Вільяма Джексона (Харків: "Плужанин", 1930), там само 1931 року з'явилася гумореска Дж. Вудгауза "Шмат роботи".

Реабілітовано Бориса Даниловича 1957 року. Його син від першого шлюбу (з Ольгою Яківною Косолаповою) Орест Борисович Ткаченко (нар. 1925 р. в Харкові) теж став відомим мовознавцем – фахівцем із загального мовознавства та соціолінгвістики, членом-кореспондентом НАН України.

Усі мовознавчі-перекладачі, життя і творчості яких ми торкнулись у цій статті, становлять потужну наукову та літературну силу, хоча, по суті, це лише жменька імен із десятків і десятків по-насилницькому вилучених з літератури в роки "великого терору" і приречених на забуття діячів національного відродження, які особисто долучилися до перекладацької справи, створивши всі разом різноманітну, багатогранну, актуальну перекладну літературу, без якої був би немислимий гармонійний розвиток будь-якої сучасної національної літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Калинович М.Я.* [Текст]. – Профіль М. Я. Калиновича на сайті Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України / Історія. Відомі співробітники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inmo.org.ua/history/famous-workers/mixajlo-yakovich-kalinovich.html> (дата звернення: 25.06.2012).

2. *Кочур, Григорій.* Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Упоряд. А. Кочур, М. Кочур; Передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак / Григорій Кочур. – К., 2008. – Т. 2.

3. *Шестакова, Дар'я.* Водевіль Антона Чехова на сцені Київського театру Миколи Садовського / Дар'я Шестакова // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого: Зб. наук. праць / Київський нац. ун-т театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого; Редкол.: О.І. Безгін (голова) та ін. – Вип. 1. – К., 2007.

4. *Свінціцький А.С., Дзєман М.І.* Сторінки життя та діяльності Анатолія Петровича Пелешука / А.С. Свінціцький, М.І. Дзєман // *Medicine Internal / Внутрішня медицина.* – 2008. – № 4(10) / Корифеї вітчизняної внутрішньої медицини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: internal.mif-ua.com/archive/issue-5470/article-5648/ (дата звернення: 15.07.2012).

5. *Рильський, Максим.* – Максим Рильський: Написано у в'язниці. Рік 1931-й / Розвідки. Знахідки. Спогади. Справа № 272 (З архіву КДБ) // Київ. – 1991. – № 2

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ursr.org/kyiv/91/02/html/80.html (дата звернення: 16.07.2012).

6. *Єфремов, Сергій*. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – Електронна бібліотека української літератури КІУС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.utoronto.ca/elul/history/Iefremov/whole.pdf (дата звернення: 22.06.2012).

7. *Лаврінченко, Юрій*. Есей Андрій Ніковський / Юрій Лаврінченко / Розстріляне Відродження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/87/38/ (дата звернення: 18.07.2012).

8. *Яременко, Василь*. Літературознавчий феномен Андрія Ніковського / Василь Яременко // Українська літературна газета. – 23.03.2012. – № 6 (64) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.litgazeta.com.ua/node/2925 (дата звернення: 10.07.2012).

9. *Ніковський А.* Словник українсько-російський. 1-е вид. 1926, 2-е вид. / Андрій Ніковський. – Київ, 1927.

10. *Грінченко Б.* Словник української мови. 3-є видання, виправлене і доповнене, за ред. акад. Сергія Єфремова та Андрія Ніковського / Борис Грінченко. – Київ, т. I (А-Г), 1927; т. II (Д-Й), 1927; т. III (К-Н), 1928.

11. УКРІНФОРМ. – Передчуття трагічної долі (14 жовтня – 125 років від дня народження Андрія Васильовича Ніковського (1885–1942) українського державного діяча, політика, літературознавця, журналіста) / Прес-центр (УКРІНФОРМ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: presscenter.ukrinform.ua/figurants-113.html (дата звернення: 10.07.2012).

12. *Гоголь М.* Твори / Микола Гоголь. – [Харків], [1929]. – Т. 1. "Вечори на хуторі під Диканькою" / Повісті від пасічника Рудого Панька [П. Куліша] видані; Заг. ред. І. Лакизи та П. Филиповича; Стилїст. ред. А. Ніковського.

13. Шекспір В. Гамлет / Ред., ст. та прим. А. Ніковського / Вільям Шекспір. – [Харків], [1928].

Стаття надійшла до редакції 18.10.12

Л. Коломиєц, д-р філол. наук, проф.
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

**Выдающиеся украинские языковеды-переводчики 1920-30-х годов:
Александр Белецкий, Михаил Калинин, Леонид Пахаревский,
Андрей Никовский, Борис Ткаченко**

В статье освещаются ключевые аспекты биографий, научное и художественно-переводческое наследие нескольких одаренных украинских лингвистов-переводчиков 1920-х годов, членов Всеукраинской академии наук, которые позже, в 1930-е годы станут жертвами большевистских репрессий против украинской интеллектуально-профессиональной элиты. Любовь к украинскому языку и культуре, общее дело художественного перевода объединили талантливых лингвистов и ученых других направлений вокруг выдающегося проекта того времени – "словаря живого украинского языка", над которым работал Институт Научного Украинского Языка при Всеукраинской академии наук. Эта блестящая команда членов Академии смогла составить и отредактиро-

вать в 1920-е – в начале 1930-х годов более пятидесяти общих и специальных словарей, включая двуязычные русско-украинские словари обоих типов, большинство из которых были уничтожены в 1933 году, а ряд остальных окажутся уничтоженными советскими властями до конца 1930-х годов.

Ключевые слова: художественный перевод, языковед-переводчик, русско-украинские общие и специальные словари.

L. Kolomyiets, Doctor Habilitatus in Philology, prof.
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

**Outstanding Ukrainian Linguists-Translators of the 1920's–1930's:
Oleksandr Biletskyi, Mykhailo Kalynovych, Leonid Pakharevskyi,
Andrii Nikovskyi, Borys Tkachenko**

The article investigates into the academic careers, scholarly and literary translational heritage of several gifted Ukrainian linguists-translators of the 1920's, who were the All-Ukrainian Academy of Sciences members and who later, in the 1930's, fall victims of the Bolsheviks' repressions against Ukrainian intellectuals and professionals. The love for Ukrainian language and culture, as well as the common cause of literary translation united a number of talented linguists and academicians around an outstanding project of that time – a "dictionary of the living Ukrainian language" that was launched by the Institute of Academic Ukrainian Language at the All-Ukrainian Academy of Sciences. In the 1920's – early 1930's, this bright team of the Academy members had managed to compile and edit above fifty general and special dictionaries, including bilingual Russian-Ukrainian dictionaries of both types, most of which were done away with in 1933, and a bunch of others became obliterated by the Soviet authorities in the late 1930's.

Key words: literary translation, linguist-translator, Russian-Ukrainian general and special dictionaries.

УДК 811.131.1=161.2'255

Н. Котлярова, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

**ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ РОМАНУ
АЛЕССАНДРО БАРІККО "ШОВК"
ТА ЇЇ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ,
РОСІЙСЬКОЮ Й АНГЛІЙСЬКОЮ
МОВАМИ**

У статті подано стислий огляд підходів до визначення поняття "інтертекстуальність", проаналізовано особливості відтворення категорії інтертекстуальності в українському, російському й англійському перекладах роману Алессандро Барікко "Шовк".

Ключові поняття: інтертекстуальність, художня проза, постмодернізм, переклад, стилізація, хайку.